

Чайка Л. В.,

Центр наукових досліджень та викладання іноземних мов НАН України, м. Київ

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ВЕРБАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

*У статті розглядаються основні аспекти аналізу вербальних конфліктів, чинником яких є гендер комунікантів.
Ключові слова: конфлікт, гендер, комунікація, методологія, лінгвістичні методику.*

В статье рассматриваются основные аспекты анализа вербальных конфликтов, порождаемых гендерной принадлежностью коммуникантов.

Ключевые слова: конфликт, гендер, коммуникация, методология, лингвистические методики.

The article deals with the main aspects of analysing verbal conflicts which are generated by gender of communicators.

Keywords: conflict, gender, communication, methodology, linguistic methods.

Існують досить узагальнені соціально-психологічні категорії, що можуть бути застосовані до будь-якого типу конфліктів. Тому необхідно виявити специфіку вербального конфлікту як феномена, чинником якого слугує природна людська мова. Серед них – конфліктогенний фактор; структура та динаміка ситуації вербального конфлікту; функціональність і тип вербального конфлікту. При цьому сам вербальний конфлікт розуміється широко – як таке порушення процесу людського спілкування за допомогою природної мови, за якого один із комунікантів не повністю або взагалі не розуміє іншого, негативно ставиться до його манери мовленнєвої поведінки, вербально-когнітивної бази чи до знаків, що використовуються в акті спілкування.

Слід з'ясувати, як саме мовні знаки та їх сполучення у різних типах комунікативних актів та у різних видах та формах мовлення здатні маркувати екстремовні якості комунікантів, враховуючи той факт, що комуніканти є 1) членами певного соціуму; 2) індивідами, які наділені свідомістю та мисленням, у тому числі й мовним; 3) носіями певних мов та їх форм існування, якими володіють різною мірою. Крім того, сам комунікативний акт має свою структуру, кожний з компонентів якої специфічно відображається у перебігу вербального конфлікту.

Виникає необхідність поглянути на вербальні конфлікти з позицій відбиття у них особливостей комунікативного та пізнавального процесу загалом та з погляду відображення і навіть структурування ними певної картини світу як системи інтуїтивних уявлень про реальність “можливого світу” із своєю семантикою або його фрагмента [19, с. 172-173; 20]. Цей підхід жодною мірою не спростовує традиційних методик опису граматичних явищ, проте він надає можливості точніше моделювати зовнішню форму та внутрішній зміст вербальних конфліктів. “Мова підготовлює річище, яким тече потік людської думки” [15, с. 5], а, з іншого боку, “зabarвлює ознаки, що належать дійсності” [22, с. 32]. Саме тому такий підхід видається найприйнятнішим для опису та аналізу об'єкта дослідження.

Важливим для соціокомунікативного аналізу вербальних конфліктів є розмежування понять “соціальна роль” і “соціальний статус” особистості. Первинним за значимістю протиставленням в соціолекті слідом за В. І. Карасиком ми визнаємо протиставлення двох площин соціально обумовленої варіативності мови – стратифікаційної та ситуативної. Перша – відображає соціально-класову структуру суспільства. Одиницею стратифікаційного виміру мови є мовні колективи з їх соціально-комунікативними ресурсами, ситуативного – соціальні ролі, в яких відображені соціально обумовлені відносини між учасниками комунікативного акту. До поняттєвого ряду, пов'язаного зі стратифікаційною варіативністю мови, відноситься соціальний статус людини, і разом з тим він визначає ситуативний вимір мови через соціально-рольові відносини [12, с. 17]. Якщо під “соціальним статусом” розуміється співвідносна з положенням людини позиція в соціальній системі, що включає права та обов'язки і взаємні очікування комунікантів, які випливають з їхніх соціальних ролей, то “соціальна роль” – це функція, що її виконує людина як елемент суспільства; деякий зразок поведінки, в тому числі і мовної, визнаний доцільним для людей цього статусу в певному суспільстві. До рольових відносин особистості залучаються лише в силу того, що вони мають певний соціальний статус, який може узагальнювати безліч соціальних ролей, які також є варіантами участі особистості у певних типах діяльності.

Сучасна соціальна наука розрізняє поняття “стать” та “гендер”, традиційно позначаючи через перше з них анатомо-фізіологічні особливості людей, на яких базується визначення людської істоти як чоловіка або жінки, а через друге – наявний розподіл чоловіків та жінок за соціальними ролями, формами діяльності, поведінкою та емоційними характеристиками, тобто сукупність соціальних та культурних норм, які суспільство “зобов'язує” людей виконувати залежно від їх біологічної статі [23, с. 32-39]. Вважається, що гендер є своєрідним підсумком соціалізації людини в суспільстві відповідно до його статевої приналежності: чоловіки та жінки є культурними продуктами своїх суспільств, а вирішальним параметром у формуванні розбіжностей є культура [25, с. 61-62].

Категорія “гендер” увійшла до системи понять сучасної філологічної парадигми значно пізніше, ніж до структури інших наук про людину, а гендерний аналіз у мовознавстві виник унаслідок рефлексій над феміністською літературною критикою, що виникла наприкінці ХХ ст. у США й Західній Європі. Серед основних принципів гуманітарного, у тому числі лінгвістичного, фемінізму слід назвати орієнтацію на розкриття специфічного способу жіночого буття-у-світі й, отже, своєрідність жіночих способів і тактик художнього письма (пізніше – і мовлення взагалі). У цьому зв'язку знаковими стали розвідки Е. Грош [26, с. 9-24], Е. Морс [27], Е. Шоултер [29]. Вітчизняні дослідження в галузі гендерного аналізу розпочалися значно пізніше, ніж на Заході, що дозволило їм уникнути багатьох пасток інтуїтивізму й апеляцій до “незбагненої жіночої сутності”. Об'єктом аналізу для цих студій стають “жіночі тексти” літератури, тобто корпус творів (включаючи щоденники, епістолярій тощо) письменників-жінок. До пошуку “жіночих орієнтирів” звертаються не тільки представники “чистої” феміністської

критики, зокрема В. Агеєва [1; 2], Н. Зборовська та М. Ільницька [10; 11], О. Забужко [9], а й дослідниці українського модернізму й постмодернізму, такі як С. Павличко [18], Т. Гундорова [7], Н. Шумило [8]. У цьому сенсі вербальні конфлікти виступають благодатним матеріалом для зіставлення “чоловічого” й “жіночого” мовлення і далі, можливо, – для далекоюсяжних висновків рівня соціології та психології мовлення. Причому лінгвістичний аналіз вербальних конфліктів, чинником яких є гендер, лежить, як видається, у площині психіко-психологічних ресурсів особистості, серед яких – комплекс переконань, вірувань, підходів, очікувань та залежностей, що зумовлюють реакцію на ситуації.

Отже, зважаючи на те, що диференціація “чоловіче – жіноче” базується на первинній розбіжності чоловічих та жіночих видів діяльності (що, у свою чергу, призводить до розбіжностей у комунікативній поведінці) та сигналізує про біологічну статево різницю, у суспільствах, де такий розподіл комунікативної діяльності освячений авторитетами й традиціями, його невиконання є конфліктогенним: “В адигів чоловік, що використовує в своєму мовленні елементи жіночої мови, сприймається як жінкоподібний (*физифе*), а жінка, у вустах якої звучать слова й вирази чоловічої мови, оцінюється як чоловікоподібна, вульгарна” [17, с. 70-71]. Так само у “сільській” російській мові вживання грубої інвективи вважається диференційною ознакою чоловічого мовлення, у той час як жіноче використання вульгарної лексики й фразеології вважається неприпустимим і засуджується [13; 16; 24; 28].

Вербальні конфлікти, що мають своїм чинником гендер, виникають передусім через розбіжності когнітивних інформаційних моделей, що містяться у психіці учасників комунікативного акту та мають соціокультурний характер. Так, чоловіки та жінки по-різному сприймають “повідомлення” один від одного, а результатом помилок такого сприйняття є конфлікт: оповідь про неприємності для жінок є передусім спробою викликати співчуття без очікування конкретних дій, у той час як чоловіки почуваються винними та реагують справами на висловлені проблеми [5; 6]; якщо для жінок обмін дрібними деталями є засіб та свідчення інтимізації спілкування, то чоловіки зазвичай не вдаються у незначні деталі [3; 4; 14] тощо. Тобто, гендер завжди маніфестований в мовленні, а тому його можна розглядати як змінну функцію комунікативного акту, зважаючи на те, що усі знання, необхідні для гендерного аналізу, вже наявні в комунікантів. У цьому разі передбачається, що чоловіки та жінки усвідомлюють власну гендерну належність, але неадекватно моделюють гендерні стереотипи своїх опонентів, проте моделювання гендерної дійсності в комунікативному акті може розглядатися як досвід її аналізу та як прагнення віднайти потенціал до позитивної динаміки спілкування.

Оскільки дослідженню гендерних аспектів мовних явищ має передувати їхній аналіз як одиниць мови/мовлення, напрям дослідницької думки розгортається від виділення та класифікації мовних елементів до побудови їх системних моделей. Для безпосереднього дослідження гендерних аспектів одиниць конфліктної комунікації використовуються лінгвістичні методи та методики мовознавчих напрямів і галузей (психолінгвістичні, соціолінгвістичні, лінгвокультурологічні, квалітативні, квантитативні тощо). На основі подібних припущень можливо коректно згрупувати вербальні конфлікти, чинниками яких є гендерні розбіжності, не тільки за структурним принципом, а й за гендерним, визначити принципи вибору тих чи інших комунікативних стратегій і тактик залежно від соціокультурної статі мовця, враховуючи й ступінь їхнього емоційно-експресивного забарвлення. Відштовхуючись від цього, можна зрозуміти, які гендерні розбіжності у мовленні чоловіків чи жінок носять функціональний характер, які пріоритети у виборі мовленнєвих ресурсів має той чи інший мовний соціум.

Таким чином, екстралінгвістичні фактори – параметри ситуації спілкування, тональність, соціальні та психологічні особливості комунікантів, їхня мовна та комунікативна компетенція – відіграють досить велику роль для правильного розуміння вербальних конфліктів і їх адекватної інтерпретації. Тому можна стверджувати, що вербальні конфлікти – це своєрідні соціально та психологічно позначені одиниці дискурсу, що віддзеркалюють соціальні та психологічні характеристики адресата й адресанта, їх рольові, у тому числі гендерні, відносини. Це призводить до висновку, що комунікативний акт не є ізольованою одиницею: він завжди виступає частиною дискурсу, а вербальний конфлікт завжди цілеспрямований і співвіднесений із конкретною ситуацією. Дискурс ведуть особистості. Від особистостей залежить вибір форми звертання і реалізація певної мовної стратегії для досягнення своїх інтенцій. Реалізуючи себе як елемент дискурсу, звертання безпосередньо пов’язано з темою, регістром, принципами ведення діалогу, ввічливістю, іронією та іншими параметрами дискурсу, серед яких, як виявляється, значне місце посідає гендер.

Література:

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму / Віра Агеєва. – К. : Факт, 2003. – 320 с.
2. Агеєва В. Поетеса зламау століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації / Віра Агеєва. – К. : Либідь, 1999. – 263 с.
3. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 376 с.
4. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология: Учебник для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 551 с.
5. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – М. : Прайм-Еврознак, 2004. – 320 с. – (Секреты психологии).
6. Гидденс Э. Социология / Энтони Гидденс. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.
7. Гундорова Т. Літературний міф і канон / Т. Гундорова // Слово і Час. – 2001. – № 5. – С. 15–29.
8. Гундорова Т., Шумило Н. Тенденції розвитку художнього мислення (початок ХХ ст.) / Т. Гундорова, Н. Шумило // Слово і Час. – 1993. – № 1. – С. 55–67.
9. Забужко О. Une princesse lointaine: Леся Українка як культурно-інтерпретаційна проблема / О. Забужко // Слово і час. – 2001. – № 2. – С. 6–18.
10. Зборовська Н. В. Психологічний аналіз і літературознавство : Посібник / Н. В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с.

11. Зборовська Н., Ільницька М. Феміністичні роздуми: На карнавалі мертвих поцілунків / Н. Зборовська, М. Ільницька. – Л. : Літопис, 1999. – 336 с.
12. Карасик В. И. Язык социального статуса : монография / В. И. Карасик. – М. : Ин-т языкознания РАН ; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с.
13. Ковалев Г. Ф. Русский мат – следствие уничтожения табу / Г. Ф. Ковалев // Культурные табу и их влияние на результат коммуникации : сб. науч. трудов. – Воронеж : ВГУ, 2005. – С. 184–197.
14. Конфликтология: Учебник / Под ред. А. С. Кармина. – СПб. : ЛАНЬ, 2000. – 448 с.
15. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – ("Язык. Семиотика. Культура").
16. Михайлин В. Русский мат как мужской обценный код: Проблема происхождения и эволюция статуса / В. Михайлин // Тропа звериных слов: Пространственно ориентированные культурные коды в индоевропейской традиции. – М. : НЛЮ, 2005. – С. 331–360.
17. Национально-культурная специфика речевого общения народов СССР / Ред. коллегия Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева. – М. : Наука, 1982. – 150 с.
18. Павличко С. Д. Теорія літератури / С. Д. Павличко. – К. : Основи, 2002. – 679 с.
19. Руднев В. П. Картина мира / В. П. Руднев // Словарь культуры XX века. – М. : Аграф, 1997. – С. 172–173.
20. Соколовская Ж. П. "Картина мира" в значениях слов: "семантические фантазии" или катехизис семантики? / Ж. П. Соколовская. – Симферополь : Таврия, 1993. – 231 с.
21. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер / Под ред. В. А. Ядова. – М.: Феникс, 1994. – 688 с.
22. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия; Отв. ред. А. А. Уфимцева; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1986. – 141 с.
23. Трофимова Е. И. О концептуальных понятиях и терминах в гендерных исследованиях и феминистской теории / Е. И. Трофимова // Женщина в российском обществе. – 2000. – № 4. – С. 32–39.
24. Успенский Б. А. Мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии / Б. А. Успенский // Анти-мир русской культуры. – М. : Ладомир. 1996. – 409 с. – С. 9–107.
25. Чикалова И., Янчук Е. Гендер: введение в понятие: авторские методические разработки / И. Чикалова, Е. Янчук // Иной взгляд. – Минск, 2003. – № 2. – С. 61–62.
26. Grosz E. Space, Time and Perversion / E. Grosz // Essay on the Politics of Bodies. – NY.; Lnd. : Routledge, 1995. – P. 9–24.
27. Moers E. Literary Women / E. Moers. – Lnd. : The Women's Press, 1978. – 336 p.
28. Plahn J. X-я-м-я и тому подобное / J. Plahn // RussianLinguistics. – Vol. 11. – 1987. – P. 37–41.
29. Showalter E. A. Literature of Their Own. The British Women Novelists from Bronte to Lessing / E. A Showalter. – Princeton; NY : Princeton University Press, 1977. – 392 p.